

Susreti pedagoga

NACIONALNI NAUČNI SKUP

7. maj 2022.

OBRAZOVANJE U VREME KRIZE I KAKO DALJE

Zbornik radova

GLUVI TELEFONI

1838

IPA

Filozofski fakultet

Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet,
Institut za pedagogiju i andragogiju
Pedagoško društvo Srbije

Susreti pedagoga
Nacionalni naučni skup:
Obrazovanje u vreme krize i kako dalje
7. maj 2022, Beograd

Zbornik radova

Izdavači

Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet,
Institut za pedagogiju i andragogiju
Čika Ljubina 18-20, Beograd

Pedagoško društvo Srbije
Terazije 26, Beograd

Za izdavača

Prof. dr Jovan Miljković
Maja Vračar

Urednici

Prof. dr Živka Krnjaja
Doc. dr Mirjana Senić Ružić
Doc. dr Zorica Milošević

Recenzenti saopštenja

Prof. dr Radovan Antonijević
Doc. dr Saša Dubljanin
Prof. dr Emina Hebib
Prof. dr Aleksandra Ilić Rajković
Prof. dr Branislava Knežić
Prof. dr Živka Krnjaja
Doc. dr Bojan Ljujić
Prof. dr Nataša Matović
Doc. dr Vladeta Milin
Doc. dr Zorica Milošević
Doc. dr Lidija Miškeljin
Doc. dr Nataša Nikolić

Prof. dr Violeta Orlović Lovren
Prof. dr Dragana Pavlović Breneselović
Prof. dr Aleksandra Pejatović
Prof. dr Katarina Popović
Prof. dr Lidija Radulović
Doc. dr Mirjana Senić Ružić
Prof. dr Vera Spasenović
Doc. dr Milan Stančić
Doc. dr Zorica Šaljić
Prof. dr Aleksandar Tadić
Prof. dr Jelena Vranješević

Priprema za štampu i prelom

Dosije studio, Beograd
Doc. dr Mirjana Senić Ružić

Dizajn korica

Nikola Cvetković
Studenti pedagogije

Naslovna strana Zbornika kreirana je od radova pristiglih na „Sajam ideja“. Zahvaljujemo se svima koji su se odazvali na javni poziv i dostavili vizuelna rešenja za izgled Zbornika.

Izdavanje Zbornika finansirano je sredstvima Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

ISBN 978-86-80712-45-1

Odeljenje za pedagogiju i andragogiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu i Pedagoško društvo Srbije organizovali su u okviru Susreta pedagoga nacionalni naučni skup sa temom „Obrazovanje u vreme krize i kako dalje“. Cilj skupa bio je da se analizira funkcionisanje sistema i prakse vaspitanja i obrazovanja u vreme krize i sagleda kroz različite nivoe obrazovanja i perspektive različitih učesnika vaspitno obrazovnog procesa, kako bi se razmotrilo prevazilaženje učenih teškoća.

Susreti pedagoga
Nacionalni naučni skup
7. maj 2022, Beograd

Obrazovanje u vreme krize
i kako dalje

Zbornik radova

Urednici
Prof. dr Živka Krnjaja
Doc. dr Mirjana Senić Ružić
Doc. dr Zorica Milošević

BEOGRAD • 2022.

Programski odbor skupa

dr Radovan Antonijević, redovni profesor, Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet
dr Miomir Despotović, redovni profesor, Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet
dr Živka Krnjaja, redovni profesor, Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet
dr Violeta Orlović Lovren, redovni profesor, Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet
dr Kristinka Ovesni, redovni profesor, Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet
dr Dragana Pavlović Breneselović, redovni profesor, Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet
dr Aleksandra Pejatović, redovni profesor, Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet
dr Vera Spasenović, redovni profesor, Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet
dr Jelena Vranješević, redovni profesor, Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet
dr Nataša Vujisić Živković, redovni profesor, Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet
dr Biljana Bodroški Spariosu, vanredni profesor, Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet
dr Emina Hebib, vanredni profesor, Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet
dr Aleksandra Ilić Rajković, vanredni profesor, Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet
dr Nataša Matović, vanredni profesor, Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet
dr Jovan Miljković, vanredni profesor, Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet
dr Lidija Radulović, vanredni profesor, Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet
dr Milan Stančić, vanredni profesor, Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet
dr Aleksandar Tadić, vanredni profesor, Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet
dr Saša Dubljanin, docent, Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet
dr Ivana Jeremić, docent, Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet
dr Vladeta Milin, docent, Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet
dr Lidija Miškeljin, docent, Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet
dr Nataša Nikolić, docent, Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet
dr Mirjana Senić Ružić, docent, Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet
dr Zorica Šaljić, docent, Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet
Maja Vračar, predsednica Pedagoškog društva Srbije
Biljana Radosavljević, potpredsednica Pedagoškog društva Srbije
Nataša Stojanović, Pedagoško društvo Srbije
Nevenka Kraguljac, Pedagoško društvo Srbije

Organizacioni odbor skupa

Nevena Mitranić, asistent, Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet
Luka Nikolić, asistent, Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet
Dragana Purešević, asistent, Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet
Ivana Pantić, istraživač-saradnik, Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet
Jelena Stojković, istraživač-saradnik, Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet
Jelena Sekulić, istraživač-pripravnik, Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet
Đurđa Maksimović, doktorand, Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet
Marija Stanišić, doktorand, Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet
Saška Milovanović, sekretar Pedagoškog društva Srbije
Aleksa Eremija, tehnički urednik, urednik sajta Pedagoškog društva Srbije
Vesna Bogičević, Pedagoško društvo Srbije
Dušica Čolaković, Pedagoško društvo Srbije
Tijana Đokić, Pedagoško društvo Srbije
Marijana Grbić, Pedagoško društvo Srbije
Irena Mučibabić, Pedagoško društvo Srbije
Aleksandra Petković, Pedagoško društvo Srbije
Mirjana Tomić, Pedagoško društvo Srbije
Nataša Veselinović, Pedagoško društvo Srbije
Bojana Milosavljević, student master studija, Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet
Jovana Petrović, student master studija, Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet
Tanja Teodosić, student master studija, Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet
Klub studenata pedagogije, Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet

NASTAVNE PRAKSE KOJE PROMOVIŠU SOCIJALNO-EMOCIONALNO UČENJE: KORIŠĆENJE U USLOVIMA PANDEMIJSKOG OBRAZOVANJA ¹

Branislava B. Popović-Ćitić²

Univerzitet u Beogradu, Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju

Lidija S. Bukvić Branković³

CEPORA – Centar za pozitivan razvoj dece i omladine, Beograd

Marija G. Stojanović⁴

Institut za pedagoška istraživanja, Beograd

Marina M. Kovačević-Lepojević⁵

Institut za pedagoška istraživanja, Beograd

Ana S. Paraušić⁶

Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd

Milica D. Kovačević⁷

Univerzitet u Beogradu, Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju

Apstrakt

Proces socijalno-emocionalnog učenja ocenjuje se važnim faktorom akademskog postignuća, pozitivnog socijalnog ponašanja i adekvatnog emocionalnog funkcionisanja učenika. Uvažavajući značaj primene nastavnih praksi koje promovišu socijalno-emocionalno učenje, realizovano je istraživanje sa ciljem procene percepcije nastavnika o učestalosti i uspešnosti korišćenja nastavnih praksi u uslovima pandemijskog obrazovanja, i to onih koje su primarno usmerene na pozitivne socijalne interakcije. Na uzorku od 817 nastavnika osnovnih škola, primenom anketnog upitnika zasnovanog na samoproceni, utvrđeno je da nastavnici uspešno i na redovnom nivou primenjuju prakse zasnovane na toplini i podršci, te odgovarajućem govoru nastavnika, dok nešto ređe i sa manje uspeha koriste prakse vezane za disciplinu

¹ Rad je rezultat rada na projektu „Prevenција rizičnih ponašanja kod dece i omladine u Srbiji kroz sport i edukaciju – naredni koraci: preporuke za implementaciju projektnih aktivnosti tokom i nakon epidemije COVID-19“ koji je sproveo CEPORA – Centar za pozitivan razvoj dece i omladine uz podršku Misije OEBS-a u Srbiji. Više u: Popović-Ćitić i sar. (2021)

² popovb@eunet.rs

³ lidija_bukvic@yahoo.com

⁴ s.marija1994@gmail.com

⁵ marina.lepojevic@gmail.com

⁶ parausicana@gmail.com

⁷ bucak80@gmail.com

orijentisanu na učenike, kao i one koje su usmerene na odgovornost i izbor. Zaključuje se da prakse koje promovišu socijalno-emocionalno učenje jesu prisutne u vaspitno-obrazovnom radu tokom pandemije, ali da prostor za njihovo unapređenje, primarno kroz razvijanje kompetencija nastavnika za primenu tehnika socijalno-emocionalnog učenja, postoji.

Ključne reči: socijalno-emocionalno učenje, nastavne prakse, pandemijsko obrazovanje.

Uvod

Socijalno-emocionalno učenje (u daljem tekstu: SEL), kao proces razvijanja socijalno-emocionalnih kompetencija učenika, odnosno znanja, veština, stavova i ponašanja koji omogućavaju učenicima da sa uspehom upravljaju svojim afektivnim, kognitivnim i socijalnim ponašanjem (CASEL, 2003), ocenjuje se kao važan element obrazovnog procesa koji je direktno u funkciji unapređenja akademskog postignuća, pozitivnog socijalnog ponašanja, te smanjenja problema ponašanja i emocionalnih teškoća učenika (Durlak et al., 2011). U nauci je identifikovano deset potvrđeno efektivnih nastavnih praksi koje podstiču socijalne, emocionalne i akademske veštine učenika, i to šest nastavnih praksi usmerenih na pozitivne interakcije sa učenicima prilikom davanja instrukcija na času (kooperativno učenje, diskusija na času, samoprocena i samorefleksija, balansirana uputstva, akademska očekivanja, izgradnja kompetencija) i četiri koje su primarno fokusirane na uspostavljanje i održavanje pozitivnih socijalnih interakcija sa učenicima (disciplina orijentisana na učenike, govor nastavnika, odgovornost i izbor, toplina i podrška) (Yoder, 2014). U osnovi je reč o nastavnim praksama kojima se ostvaruje vaspitni uticaj na učenike, odnosno koje su u funkciji razvijanja sposobnosti učenika da prepoznaju i upravljaju sopstvenim emocijama, izgrađuju uspešne međuljudske veze i odnose, rešavaju interpersonalne probleme i donose uspešne i etičke odluke (Payton et al., 2000), te se stoga sam koncept socijalno-emocionalnog učenja može razumeti i kao vaspitanje u užem smislu.

Polazeći od pretpostavke da su se izmenjene okolnosti organizacije i sprovođenja programa nastave i učenja, u smislu smanjenog broja učenika u odeljenju, kraćeg trajanja školskog časa, ograničenog broja časova u toku dana, kombinovanja neposredne i nastave na daljinu, obaveznog nošenja zaštitnih maski, poštovanja fizičke distance i sl., mogle odraziti na mogućnosti korišćenja nastavnih praksi koje promovišu SEL, postavljeno je istraživanje sa ciljem procene percepcije nastavnika osnovnih škola o učestalosti i uspešnosti upotrebe ovih praksi u uslovima pandemijskog obrazovanja. U ovom radu biće prezentovani isključivo rezultati vezani za četiri nastavne prakse koje su primarno usmerene na pozitivne socijalne interakcije između nastavnika i učenika, tzv. socijalne nastavne prakse, a to su: disciplina orijentisana na učenike (korišćenje strategija disciplinovanja koje su razvojno prilagođene učenicima i direktno ih motivišu da žele da se na određeni način ponašaju na času), govor nastavnika (način na koji nastavnici razgovaraju sa učenicima u smislu podsticanja učenika da se trude i rade, uz istovremeno kontinuirano isticanje šta su dobro uradili i šta treba da urade da bi bili još bolji), odgovornost i izbor (nivo do kog

nastavnici dozvoljavaju učenicima da donose odgovorne odluke o sopstvenom radu) i toplina i podrška (akademska i socijalna podrška koju učenici dobijaju od svojih nastavnika, uključujući i percepciju učenika da nastavnici brinu o njima).

Metodologija istraživanja

Istraživanje je realizovano tokom drugog polugodišta školske 2020/21. godine. Podaci su prikupljeni na dobrovoljnoj bazi putem onlajn upitnika, u periodu od februara do aprila 2021. godine. Nastavnici su kontaktirani posredstvom direktora matičnih škola koji su zamoljeni da im proslede link ka upitniku, uz propratne informacije o istraživanju i kontakt podacima istraživača radi eventualnih pojašnjenja i informacija o dostupnosti rezultata istraživanja. Sve državne osnovne škole u Srbiji (bez Kosova i Metohije) su kontaktirane radi učešća u studiji.

Upitnik je popunilo 817 nastavnika (84.8% ženskog pola) iz različitih gradova, opština i naselja u Srbiji (13.6% grad Beograd), starosti od 23 do 64 godine ($M = 45.56$, $SD = 9.35$). Prosečan broj godina rada u obrazovanju iznosio je 18.40 ($SD = 9.83$), u rasponu od nepune godine do 40 godina. Jedna trećina su bili nastavnici razredne nastave (34.8%), dok su dve trećine činili predmetni nastavnici. Iskustvo da u prvom polugodištu školske 2020/21. godine rade isključivo po osnovnom modelu imalo je 26.8% nastavnika (od kojih su 81.6% nastavnici razredne nastave), 70.9% nastavnika je primenjivalo kombinovani model, dok je samo devet nastavnika izvodilo isključivo nastavu na daljinu.

U cilju samoprocene korišćenja nastavnih praksi, od nastavnika je traženo da ocene u kojoj meri primenjuju različite vaspitne postupke koji se odnose na održavanje discipline, komunikaciju sa učenicima, donošenje odluka na času i pružanje emocionalne i socijalne podrške učenicima. Odgovori na sva pitanja bili su dati u formi petostepene skale Likertovog tipa (1 = ne primenjujem; 2 = retko primenjujem i ne tako uspešno; 3 = relativno često i zadovoljavajuće uspešno primenjujem; 4 = redovno i uspešno primenjujem; 5 = svakodnevno i izuzetno uspešno primenjujem). Lista pitanja sačinjena je primenom metode dvostrukog prevođenja stavki iz instrumenta za samoprocenu nastavničkih kompetencija „Samoprocena socijalnih i emocionalnih instrukcija i kompetencija: instrument za nastavnike“ (*Self-Assessing Social and Emotional Instruction and Competencies: A Tool for Teachers*) (Yoder, 2014). Ukupno 23 stavke raspoređene su u četiri skale koje opisuju tzv. socijalne nastavne prakse: Disciplina orijentisana na učenike (8 stavki; $\alpha = .89$), Govor nastavnika (3 stavke; $\alpha = .89$, sa prosečnim interkorelacijama od .72), Odgovornost i izbor (5 stavki; $\alpha = .86$ sa prosečnim interkorelacijama od .56) i Toplina i podrška (7 stavki; $\alpha = .86$).

Podaci su obrađeni metodom deskriptivne statistike, uz korišćenje tehnika transformacije varijabli, kao i T-testa, ANOVA analize i Pirsonovog koeficijenta korelacije za testiranje povezanosti između nastavnih praksi, pola, godina staža i radnog mesta nastavnika.

Rezultati

Rezultati ukazuju da nastavnici ostvaruju više prosečne skorove na skalama Govor nastavnika ($M = 4.26, SD = 0.61$) i Toplina i podrška ($M = 4.05, SD = 0.56$), dok se nešto niži skorovi beleže na skalama Disciplina orijentisana na učenike ($M = 3.70, SD = 0.64$) i Odgovornost i izbor ($M = 3.62, SD = 0.75$). Nije utvrđena značajna veza prosečnih skorova na skalama sa polom nastavnika i godinama staža u obrazovanju. Povezanost se beleži isključivo u odnosu na radno mesto nastavnika, u smislu da nastavnici razredne nastave ostvaruju više prosečne skorove na svim nastavnim praksama nego predmetni nastavnici – Toplina i podrška ($t(780) = 5.06, p = .000$), Disciplina orijentisana na učenike ($t(778) = 4.52, p = .000$), Govor nastavnika ($t(793) = 4.19, p = .000$) i Odgovornost i izbor ($t(787) = 3.77, p = .000$).

Transformacijom skorova na skalama u T-skorove kreirane su tri kategorije nastavnika prema nivou uspešnosti primene nastavnih praksi (Tabela 1).

Tabela 1: Distribucija nastavnika prema kreiranim kategorijama na osnovu T-skorova

Skale	N (%)		
	Slaba primena < $M - 0.5 * SD$	Prosečna primena	Uspešna primena > $M + 0.5 * SD$
Disciplina orijentisana na učenike	233 (29.5)	364 (46.1)	192 (24.3)
Govor nastavnika	133 (16.5)	363 (45.1)	309 (38.4)
Odgovornost i izbor	254 (31.8)	375 (46.9)	170 (21.3)
Toplina i podrška	208 (26.3)	354 (44.8)	228 (28.9)

Na osnovu ove kategorizacije kreiran je ukupan skor uspešnosti nastavnika u primeni ispitivanih nastavnih praksi koje promovišu SEL. Rezultati pokazuju da 26.9% nastavnika iz uzorka ($N = 206$) relativno retko koristi u svom radu nastavne prakse koje su u funkciji SEL, 44.1% nastavnika ($N = 337$) koristi ove prakse na prosečnom nivou, dok ih 29% nastavnika ($N = 222$) primenjuje često i sa velikim uspehom. Kategoriju nastavnika koji slabo primenjuju SEL nastavne prakse čini 18.5% nastavnika muškog pola i 75.4% nastavnika predmetne nastave, sa prosečnim stažom u obrazovanju od 17.69 godina, dok kategoriju nastavnika koji veoma uspešno sprovode SEL nastavne prakse čini 13.6% nastavnika muškog pola, 56.8% nastavnika predmetne nastave, sa prosečnim stažom u obrazovanju od 19.04 godina.

Diskusija

Iako je reč o rezultatima zasnovanim isključivo na samoproceni, generalni nalaz da nastavnici osnovne škole, u celini posmatrano, ocenjuju da relativno često i sa uspehom koriste nastavne prakse zasnovane na pozitivnim socijalnim interakcijama, ukazuje da oni i u uslovima pandemijskog obrazovanja uspevaju da iznađu načine unapređivanja SEL kod učenika. Primena SEL tehnika ocenjuje se veoma značajnim faktorom unapređivanja psihološke dobrobiti učenika tokom pandemije (Cipriano et al., 2020), te se može pretpostaviti da su aktuelne nastavne prakse umnogome pomogle adaptaciji učenika na izmenjene okolnosti vaspitno-obrazovnog rada. Ukoliko se uzme u obzir da nastavnici koji su učestvovali u istraživanju ocenjuju sebe uspešnijim u domenu korišćenja odgovarajućeg govora ka učenicima i pružanja topline i podrške može se zaključiti da su oni nastojali da kontinuirano podstiču učenike u pravcu postizanja viših akademskih postignuća i ostvarivanja pozitivnih socijalnih interakcija, te da su im u tome pružali odgovarajuću akademsku i socijalnu podršku. Nešto ređa je bila primena praksi koje su usmerene na angažovanje učenika u donošenju odluka i disciplinovanje orijentisano na učenike, što bi se moglo objasniti primarnom orijentacijom nastavnika na održavanje kvaliteta nastavnog procesa i ostvarivanje planiranih ishoda učenja. Ovakav izbor nastavnih praksi u uslovima pandemijskog obrazovanja ne samo da se ocenjuje veoma efektivnim već se i preporučuje u cilju unapređenja akademskih postignuća, ali i prevazilaženja posledica izolacije i nedostatka socijalnih interakcija (Alexander & Endo, 2021). Nalaz da nastavnici razredne nastave, u odnosu na predmetne nastavnike, u većoj meri primenjuju nastavne prakse koje promovišu SEL, posebno u domenu topline i podrške, može se tumačiti ne samo većom senzibilisanošću nastavnika razredne nastave za primenom ovih tehnika već i intenzitetom i učestalošću interakcija koje su oni u prilici da ostvaruju sa učenicima.

Sa aspekta izvođenja pedagoških implikacija, značajni su rezultati dobijeni kategorizacijom nastavnika u odnosu na nivo uspešnosti primene ispitivanih nastavnih praksi. U celini posmatrano, oko četvrtine nastavnika iz uzorka (od 26% do 31%) ocenjuje da relativno slabo i sa nedovoljno uspeha koristi SEL nastavne prakse. Izuzetak je praksa vezana za govor nastavnika, gde se svega 16% nalazi u kategoriji onih koji je na niskom nivou primenjuju. Ovaj nalaz jasno ukazuje da postoji prostor za osnaživanje nastavnika u pravcu razvijanja kompetencija za primenu tehnika koje neguju SEL kod učenika. Rezultat o nešto većoj zastupljenosti nastavnika muškog pola i predmetnih nastavnika u kategoriji onih koji sopstvenu praksu primene SEL tehnika ocenjuju slabijom, otvara prostor za dalju istraživačku analizu, ali daje i smernice o pravcima potencijalnog unapređivanja kompetencija za primenu praksi usmerenih na SEL.

Zaključak

Uzimajući u obzir ograničenja istraživanja, koja se prvenstveno ogledaju u zasnovanosti rezultata isključivo na samoproceni nastavnika, te odsustvu objektivnih podataka o primeni nastavnih praksi koje promovišu SEL pre početka i tokom pandemije izazvane virusom COVID-19, ali i nemogućnošću generalizacije nalaza na ukupnu nastavničku populaciju, moguće je zaključiti da su i u uslovima pandemijskog obrazovanja nastavnici obuhvaćeni istraživačkim uzorkom sa većim ili manjih uspehom primenjivali nastavne prakse usmerene na ostvarivanje pozitivnih socijalnih interakcija sa učenicima. Ipak, prostor za unapređivanje primene ovih nastavnih praksi postoji, te bi u okvirima programa stručnog usavršavanja nastavnika imalo smisla inicirati obuke zasnovane kako na unapređivanju SEL kompetencija nastavnika tako i na ovladavanju veštinama primene tehnika koje podstiču socijalne, emocionalne i akademske veštine učenika.

Literatura

- Alexander, F., & Endo, A. (2021). *10 social and emotional learning strategies for responding to COVID-19*. Boston, MA: Houghton Mifflin Harcourt. Preuzeto sa <https://www.hmhco.com/blog/10-social-and-emotional-learning-strategies-for-responding-to-covid-19>
- CASEL - Collaborative for Academic, Social, and Emotional Learning. (2003). *Safe and Sound: An Educational Leader's Guide to Evidence-Based Social and Emotional Learning (SEL) programs*. Chicago, IL: CASEL. Preuzeto sa <https://casel.s3.us-east-2.amazonaws.com/Safe-and-Sound-Guide-to-SEL-Programs.pdf>
- Cipriano, C., Rappolt-Schlichtmann, G., & Brackett, M. A. (2020). *Supporting school community wellness with social and emotional learning (SEL) during and after a pandemic*. University Park, PA: Edna Bennett Pierce Prevention Research Center, The Pennsylvania State University. Preuzeto sa <https://www.prevention.psu.edu/uploads/files/PSU-SEL-Crisis-Brief.pdf>
- Durlak, J. A., Weissberg, R. P., Dymnicki, A. B., Taylor, R. D., & Schellinger, K. B. (2011). The impact of enhancing students' social and emotional learning: A meta-analysis of school-based universal interventions. *Child Development*, 82(1), 405-432. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8624.2010.01564.x>
- Payton, J. W., Wardlaw, D. M., Graczyk, P. A., Bloodworth, M. R., Tompsett, C. J., & Weissberg R. P. (2000). Social and emotional learning: A framework for promoting mental health and reducing risk behaviors in children and youth. *Journal of School Health*, 70(5), 179-185. <https://doi.org/10.1111/j.1746-1561.2000.tb06468.x>
- Popović-Čitić, B., Bukvić Branković, L., Kovačević-Lepojević, M., Paraušić, A. i Stojanović, M. (2021). *Potrebe osnovnih škola u Srbiji tokom pandemije COVID-19 u kontekstu prevencije rizičnih ponašanja učenika: perspektiva nastavnika*. Beograd: CEPORA.
- Yoder, N. (2014). *Self-assessing Social and Emotional Instruction and Competencies: A Tool for Teachers*. Washington, DC: American Institutes for Research, Center on Great Teachers and Leaders. Preuzeto sa <https://gtlcenter.org/sites/default/files/SelfAssessmentSEL.pdf>